

LÉNÁRT ANDRÁS

STÍLUSKÉRDÉS?

AZ ELBESZÉLT FORRÁSOK NÉHÁNY ISMÉRVÉRŐL ÉS PUBLIKÁLÁSUKRÓL

Dolgozatom – amelyben végeredményben a szociológiában elterjedt, a narratív interjúk szövegű lejegyzetelési módja mellett török lándzsát – két részre tagolódik. Először a szóbeli források keletkezéséről, az interjúk helyzetről kívánok szót ejteni, majd egy konkrét példa segítségével a szóbeliből írásbelivé lett forrás felhasználásának problematikusságát igyekszem bemutatni.

TÖRTÉNETI FORRÁSOK

A történészek a múlt hátramaradt nyomaival dolgoznak, ezeket forrásoknak nevezik. A történelmi munka során megtalálják, közzéteszik, rendszerezik, elemzik, értelmezik és végül sajátos, a szakma által megkövetelt formában elbeszélik őket. A történelmi források döntően írásbeliek, de szép számmal akadnak tárgyi emlékek, amelyek feldolgozása kiegészíti a leírt szövegekkel kapcsolatos munkát. A végeredmény, a közreadott tudományos publikáció ember alkotta dolgoz, s mint ilyen, a témaválasztástól a következtetésekig számos szubjektív elemet tartalmaz. A történész a konzisztens gondolkodás mellett ideális esetben is csak saját korlátainak részletes bemutatásával – másképpen szólva, a felhasznált források pontos lelőhelyének megadásával, a hiányzó adatok ismertetésével – igazolhatja ténykedésének tudományosan elfogadható voltát.

Az írott források esetében a régebbi történelmi korokból túl kevés, az utóbbi 200 évből túl sok áll a rendelkezésünkre.¹ Az előbbi esetben fokozott filológiai vizsgálat alá vetik a hozzáférhető forrásokat, az utóbbinál szelekcióra kényszerül a kutató. Az írott források nagy része különféle intézmények napi ügymenetének levéltárakban fellelhető dokumentuma. Olyan hivatalos iratok, amelyeket az ember saját háztartásában hosszabb-rövidebb időn belül megsemmisít, mert érvényüket veszítik, és személyes, mondjuk gyermekkori élmény sem kötődik hozzájuk. Tehát feleslegessé válnak, és felhalmozódásuk túlságosan megnehezíti a mindennapi életet. Nem így a közintézményeknél. A „hivatásos raktárak”, a levéltárak az előzetesen válogatott írásos anyagot átveszik, valamelyest katalogizálják, és megőrzik a kutatók számára. A dokumentumok elméletben szabályozott ügymenetben, gyakorlatilag kissé esetlegesen kerülnek a levéltárakba, fellelhetőségük sokszor bizonytalan, publikálásuk pedig további nehézségekbe ütközhet.

Az elbeszélte források első számú ismertetőjele, hogy le vannak írva. Bár éppen a XX. századi technikai fejlődésnek köszönhetik létüket, a hangszalagok és CD-felvételek hasznosítására

¹ Persze átmenetek is léteznek: elképzelhető, hogy sok forrás adott, de éppen a legfontosabb hiányzik egy probléma megítéléséhez.

sokkal kisebb mértékben kerül sor.² Az ok kézenfekvő: mivel a történeti munka elsősorban írásos produktumokban jelenik meg, az elemzett forrásokat is célszerű írásos dokumentumokból választani. Az eltérő formanyelveken – (fény)képek, hanganyag, film – született források vizsgálata nagyon fontos ugyan, de megjelenítésük egy könyv lapjain csak fogyatékosan, vagy egyáltalán nem kivitelezhető.³ Visszatérve a minket érdeklő hangdokumentumokhoz, létrehozásuk az utóbbi néhány évtizedhez köthető. Az olcsó és hordozható magnetofon elterjedésével a külső terepen tevékenykedő néprajzkutatók felhagyhattak a jegyzeteléssel, hiszen a visszajátszható magnószalag biztosabb forrást nyújtott az elemzésekhez. A technikai lehetőséget az antropológusok, szociológusok, pszichológusok és történészek is kihasználták. A hangzó anyag azonban nem egyszerűen új forrástípussá vált, hanem új kutatási módszerek kidolgozásához vezetett. A szociológusok, történészek a hangrögzítés előtti időkben is megkérdezték „informátoraikat”, mi miért történt, de nem szorultak a szóbeli közlések módszeres elemzésére. A háttér-információkat vagy figyelembe vették, vagy nem. A rögzített hanganyag viszont újabb problémákat vetett föl: mit és hogyan lehet, illetve érdemes kérdezni, a felvett anyag milyen módon tárolandó, és miként hasznosítható a jövőben.

A beszélgetést, később interjút készítő társadalomtudósok rövidesen ráébredtek, hogy a kézhez kapott szöveg megformálásában az interjúalanyok mellett ők maguk is szerepet játszanak. Az elbeszélte források tehát az írott forrásokkal ellentétben olyan közös alkotási folyamat végtermékei, melyek nem a napi rutinból maradnak vissza az utókorra, hanem éppenséggel a forrásért magáért születnek. A kérdező és a válaszoló együttes munkájának gyümölcsei, melyeknek színe, íze, alakja és állaga sokféle tényezőn múlik.

Az interjúkészítés módszere – a gyakorlatból leszűrt tapasztalatok mellett – a történeti-filozófiai-pszichológiai gondolkodás átalakulásának hatására megváltozott. Kezdetben a történelem hiányzó lapjait próbálták személyes visszaemlékezésekkel pótolni. Ha valamiről nem volt adat, vagy politikai intencióknak megfelelően nem volt lehetséges a múlt részletes feltárása, kibeszélése, nagyon jó eszköznek tűnt a tanúk felkeresése és kikérdezése.⁴ A történetek egészen más megvilágításba helyeztek eseményeket, valamint felhívták a figyelmet a történelem egyéni feldolgozására és áthagyományozására. A tényleges események, a valóság keresése közben, a posztmodern filozófia térhódítása nyomán a kutatók maguk is érzékelték, hogy egyszerű ok-okozati magyarázatokra vagy annak eldöntésére, hogy bizonyos események megtörténtek-e vagy sem, az ilyen források alkalmatlanok.

A történeti, filozófiai irodalomban sokszor leírták, hogy hiábavaló igyekezet a múltbeli események valóságát számon kérni az elbeszélte forrásokon.⁵ A történeteket a résztvevők sokféleképpen észlelhetették, és emlékezetükben a történetek az utólagos események hatására szintén sokféle módon állhattak össze. Nem tudatos ferdítésről, elhallgatásról, hanem az emberi agy furcsa működéséről van szó. Nem konkrét részletekre emlékezünk, hanem sémák

2 A megállapítást saját tapasztalatom támasztja alá: az 1956-os Intézet Oral History Archívumában a kutatók az életútinterjúk átiratait olvassák, és csak ritkán kérik az eredeti hanganyagot. Nem mellékesen a hanganyag tárolása az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárchívumában nem tűnik teljesen kielégítőnek, időnként fájó hiányra derül fény a kazettaállományt illetően.

3 A problémával a zene- és filmkritikusok minden egyes írásuk megfogalmazásakor szembesülnek, de ők olyan szakszorgot használnak, amelynek ismeretében a kritikát olvasó közönség nagyjából tájékozódni tud. Írásaik teljes megértéséhez azonban véleményem szerint elengedhetetlen a forrás, tehát a zenei vagy filmélmény előzetes egyéni befogadása.

4 Adott esetben konspirációs körülmények közepette.

5 Lásd például Gadamer (1984); Nora (1999); Gyáni (2000).

szerint rendszerezzük élményanyagunkat, és aktuális gondolkodásunknak megfelelően állítunk elő összefüggő történeteket. A valamilyen fokon koherens történeteknek rendkívül nagy szerepük van az egyén identitásának megjelenítésében: „...mindannyian kifejlesztünk és alkalmazunk, illetve a bennünket övező kultúrából magunkba építünk történetsszerkezeteket és *élettörténeti forgatókönyveket*, előlegező sémákat, epizódsszerkesztési és értelmezési elveket, amelyekkel feldolgozzuk és önmagunk számára értelmessé tesszük »életvilágunk« s benne személyes élettörténetünk eseményeit. Éspedig úgy, hogy az lehetőleg összhangban álljon *aktuális én-képünkkel és önértékelésünkkel*, társas és társadalmi szerepkészletünkkel. Majd látni fogjuk: énünk »korrupt«; mindig hajlik adott állapotának igazolására és apológiájára, s ennek jegyében szerkeszti és írja újra az élettörténet fonalát, hogy így szolgálja a sikeres társadalmi alkalmazkodást és túlélést.”⁶ A történész feladata ezek alapján nem a történeti események igazságtartalmának a vizsgálata, hanem az elbeszélésekből kirajzolódó „lehetséges történelmek” megalkotása.⁷ Elsősorban az elbeszélő szándékát szeretnénk kipuhatolni, és azt bemutatni, hogyan éltek át bizonyos élethelyzeteket, mit tartanak fontosnak kiemelni, milyen összefüggéseket, vagyis narratívákat konstruálnak. Az elbeszélt történet túlmutat önmagán: „...sokkal inkább egy közösségnek, egy társadalomnak, egy történeti szituációnak az egyéni élet szövetén átszűrődött képét tartalmazza”.⁸

Hogyan közelítsen a történész a közreműködésével konstruált elbeszélt forráshoz? A helyzet hasonló az antropológiai kutatásokban bevett módszerhez, a részt vevő megfigyeléshez, amelyre a „kint is vagyok, bent is vagyok” állapot a jellemző. Solt Ottilia így ír a problémáról: „Ha tehát az interjúer máris ítélkezett alanyáról, kérdéseivel odaterelheti, hogy további szövegével újra és újra alátámasztja ezt az ítéletet. Ha viszont egyáltalán nem avatkozik be, akkor engedi bekapcsolódni az önkontroll (az illem, a félelem, az öncsalás, az önigazolás) fékeit. A »megoldás« (ha van ilyen) az lenne, hogy az interjúer egyrészt igyekezne minél inkább kerülni a »szerepelőírást«, minél neutrálisabban viselkedne a kérdezettel szemben, tehát azt sugallná, hogy mindenféleképpen rokonszenvez a beszélővel, mindenféleképpen kíváncsi rá. Másrészt minden irányban bátorítaná, és nemcsak abba az irányban, amelyet kijelölt magában az »alany« számára (vagy amelyet az alany jelölt ki a saját maga számára). Ellentmondásos személyiségének, ellentmondásos viselkedésének, véleményeinek minden zegzugába egyformán kövessük a beszélőt. Így tartalmaz majd a kész interjú a legkevesebbet belőlünk, kérdezőkből, és a legtöbbet a válaszolókból.”⁹

A probléma kezelésére véleményem szerint két tökéletlen megoldás kínálkozik. Az első közelebb áll a történész alapbeállítódásához: a találkozót megelőzően törekedni kell minél jobban „felkészülni” az interjúalanyból és környezetéből, illetve minél műveltebbnek és tájékozottabbnak kell lennünk, hogy adott estben tovább tudjuk lendíteni a beszélgetés menetét. Az interjúalanyoknak nagyon imponál, ha olyan embernek mesélhetnek történeteket, akivel érezhetően közös a tudáskészletük, élményanyaguk. Az interjúernek elegendő egy-egy személynévvel vagy dátummal kiegészítenie a „bajba került” interjúalanyt, s máris megszerezte magának a bizalmat. Mert az interjú sikere, a feltárulkozás mélysége leginkább a két fél közötti bizalmon múlik. Előnyös, ha a kérdező kedvező referenciával érkezik: vagy informális ismeretség útján jut el a válaszolóhoz, vagy az interjúalany ismeri és respektálja korábbi tevékenységét.

6 Pataki (2001) 232. p.

7 K. Horvát (1998) 379–381. p.

8 Niedermüller (1988) 387. p.

9 Solt (1998) 33–34. p.

A másik eljárás, a narratív interjúmódszer az eddigiek körülbelüli ellentéte. A kutató, noha tudatában van szerepe jelentőségével, igyekszik eltávolítani magát az interjú alanyától, és főképpen történeteitől.¹⁰ „A módszer azon a feltételezésen alapul, hogy egy-egy tapasztalatot annak narratív elbeszélése közelít meg leginkább. Az életrajzi események narrációja lehetőséget ad a hallgatónak arra, hogy belepillantson az életrajzi elbeszélő cselekvését irányító motivációkba és értelmezésekbe.”¹¹ Kizárólag az interjúalany beszél, a kérdező csak a legszükségesebb esetben szólal meg. Az ilyen interjúknál a kérdezők arra kérik az elbeszélőt, hogy adjanak teljes körű beszámolót életútjukról. Például: *Önt mint az 56-os forradalom egykori résztvevőjét kerestük meg. Kérem, ezzel kapcsolatban mesélje el életútját!* A bevezetés tömör, és a köznapi beszélgetés menetéhez képest szokatlan. A (kissé tanácstalan) interjúalany belevág egy történetbe, amit a kérdező egyáltalán nem szakít meg. A fő narratíva elhangzása után, általánosan fölített kérdésekkel, egy-egy megemlített téma bővebb kifejtését kéri az interjúkészítő. Az elkészült szöveget szekvenciális elemzésnek veti alá, amelynek során bizonyos szövegpontokon hipotéziseket állít fel az elbeszélő választásait illetően, majd megnézi, hogy ezek mennyiben igazolódtak, illetve milyen szabályszerűségek mutathatók ki az egyes választásokban.¹² A mikroelemzések után következtet az elbeszélő átfogó életrajzi konstrukciójára, ami adott esetben általános érvénnyel is bírhat.¹³

E második módszer is már jó huszonöt éves. Több módon próbál távolságot teremteni a kutató és a kutatás tárgya között, de körülményessége és a mikrohipotézisek felállításának kényszere nem tette népszerűvé a történészek körében, és valószínűleg a jövőben sem fog széles körben elterjedni. Nem látom az üdvöztető kiutat, leginkább az olyan általános megfontolások felé hajlok, hogy – a narratív interjú készítéséhez hasonlóan – lehetőleg általánosan feltett kérdésekkel dolgozzunk, és az érintett témák bővebb kifejtését kérjük az interjúalanyoktól. Menet közben persze feszítő „hétköznapi” kíváncsiságunkat le kell győznünk annak érdekében, hogy a válaszokat lehetőség szerint ne befolyásoljuk konkrét dolgokra irányuló kérdéseinkkel. Ez roppant nehéz feladat. A beszélgetés végén hiányérzettel kelhetünk fel, bizonyos dolgok nem derültek ki, és nem azért, mert az illető megkerülte a választ, hanem mert fel sem tettük a kérdést. Cserébe viszont a legkevésbé sugalmazott szöveghez jutunk, és ez is valami. Az interjúban kibomló életút állomásainak kijegyzetelése után még mindig visszatérhetünk interjúalanyunkhoz, és akár kérdőíves módszerrel is kikérdezhetjük a nélkülözhetetlen életrajzi adatokról.

Térjünk vissza még egy kis időre az interjús helyzethez. Mint ahogyan az eddigiekben megállapítottuk, az interjúalanyok a felelevenített történetekkel egyfajta önértékelésbe kezdenek, tudományosan szólva: meghatározzák társadalmi identitásukat. Ez rendben is van, a kutatók éppen erre várnak. A számba vehető nehézségektől ezúttal eltekintve, tegyük föl, hogy az emberek szeretnek beszélgetni, némelyek kifejezett kedvteléssel hallgatják magukat.

10 Éppen ezért rokonokkal, barátokkal narratív interjúkat nem készítenek.

11 Rosenthal (1995) 15–16. p.

12 „Az eljárás célja az eset struktúrájának rekonstruálása. Olyanfajta kérdésekre keresünk ezáltal választ, hogy például az életrajzi elbeszélő azáltal, hogy a cselekmény bizonyos menetének a javára döntött, következetesen mellőzött-e más lehetséges értelmezéseket vagy cselekményeket, azaz, hogy kimutathatók-e bizonyos alapvető szabályok, amelyek befolyásolják döntéseit. Ennek érdekében azzal kezdjük esetelemzésünket, hogy megpróbáljuk elképzelni, milyen választási lehetőségek adódtak az illető személy számára az adott helyzetben. Ezután megvizsgáljuk tényleges választását, és ennek alapján megkíséreljük megállapítani, mennyiben hajlamos különböző helyzetekben rendszeresen és visszavonhatatlanul kizárni bizonyos fennálló választási lehetőségeket.” Uo. 10. p.

13 Gabriele Rosenthal a fenti módszerrel generációs különbségeket állapított meg a Harmadik Birodalom megítéléséről.

Bizonyos esetekben az adott témához kötődő kompetenciájuk tudatában ülnek le beszélgetni, máskor nem értik, miért épp őket keresik meg. Mindenestre szívesen mondanak el életükből ezt-azt, csak nem mindig világos számukra, hogy miért teszik. A „mélyinterjú” készítése véleményünk szerint művi keretek között zajlik, s a szabályok nem pontosan tisztázottak.

Vegyünk néhány hasonló önbemutatósi helyzetet. A sajtónak adott riportok esete egyszerűbb, az újságíró néhány cselekedetünkre, egynémely ügyről alkotott véleményünkre kíváncsi, emellett előnyösen fest, ha a családban lejátszódott (lehetőleg tréfás) történettel is színezzük a beszélgetést.

A nyomozati kihallgatás vagy a bírósági tárgyalás szintén egyértelmű szituáció: különféle professzionális személyeket hivatásukból adódóan nagyon izgat bizonyos események megtörténte, azok körülményei. Kíváncsiságuk kielégítése érdekében, írásos dokumentumok megvizsgálása mellett az ügyekben illetékesnek vélt személyeket, vádlottakat, tanúkat kérdezik ki, szigorúan szabályozott keretek között. Az igazságot szeretnék kideríteni, ami felettébb nehéz vállalkozás, mivel a társalgásba bevont „kompetenseknek” jelentős előnyük vagy hátrányuk származhat a megtapasztalt történetek előadásából. Az analógiák persze sántítanak, hiszen egészen más nyilvános tárgyaláson szerepelni, mint intim beszélgetésben megnyilatkozni. Ám ne feledjük, hogy mindenképpen külső elvárásoknak megfelelően mutatjuk be magunkat, és adott esetben egy rossz interjúkészítő ugyanúgy vádolható vagy szembesíthető, mint egy bírósági szakember. Meglátásom szerint mind az újságírói, mind a bírósági szituáció könnyebb szerepváltozatokat kínál a résztvevőknek. A mélyinterjú beszédaktusban homályosabb, hogy ki mit akar, mi érdekli a kérdezőt, és egyáltalán, hogy miért jött létre a természetellenes helyzet.

Az interjúkészítő technikája következtében felduzzadó terjedelem lehetővé teszi, sőt talán megköveteli, hogy a mesélők elkalandozzanak a felvetett témától. Az asszociációk megszakítása részint az önkontrolltól, de még inkább a kérdező közbevetéseinek gyakoriságától és jellegétől függ. Az elbeszélés folyamatát a kérdező tereli mederbe, az ő feladata annak megállapítása, hogy az elhangzott részletek mennyiben relevánsak, és mikor válnak érdektelenné. A kutató motivációi azonban nem szükségszerűen esnek egybe a válaszoló szemszögéből fontosnak gondolt és közlésre számot tartó mondanivalóval. Az irányító többnyire a kérdező, de több okból sem szerencsés túlzott makacssággal ragaszkodnia egy-egy téma vagy álláspont kifejtéséhez. Először is, mert így a kivédhetetlennél nagyobb mértékben vesz részt a szöveg megalkotásában. A téma felvezetése, a feltett kérdések irányítottsága, a nem verbális kommunikációs aktusok mind hozzájárulnak a kibomló szöveg minőségéhez. Másodsor, a megakasztott történet, ha nem is tudatosan, de frusztrálja az előadót: a jelek szerint nem annyira fontos, amit mond. A hirtelen váltásoktól összezavarodhat, és egyre kényelmetlenebbül érezheti magát. Ennek következtében válaszai rövidülnek, ami újabb kérdésdömpinget von maga után. A kutató azt a kezdeti bizalmat veszíti el ilyenkor, amit előzetesen – vagy az interjú kezdetén, a bemelegítő kérdésekkel – megszerzett.

Összegezve: az interjú helyzet igencsak mesterkélt. Intimitása révén hasonlít a baráti beszélgetéshez, de hiányzik belőle a spontaneitás és a kölcsönösség. Olyan, mint a sajtószereplés (bemutatjuk magunkat, bár rendszerint csak egyetlen embernek); a bírósági tárgyalás (érvelünk múltbéli cselekedeteink mellett); az orvosi beszélgetés vagy a pszichológiai kezelés (vallunk belső világunkról, rejtett gondolatainkról).¹⁴ Szabad elhatározásból vagy kényszer hatására kerülünk ezekbe a helyzetekbe, de mindenképpen egyértelmű a szituációban résztvevők szerepe

14 „Az elbeszélő szemléletmód egyébként szoros és benső kapcsolatban áll a pszichoanalízis elméletével és gyakorlatával; az analitikus alaphelyzet végül is önletrajzi elbeszélések szerkesztésére és közlésére öhajítja készíteni a pácienseket.” Pataki (2001) 233. p.

és célja. Az interjúnál elmosódottabbak a határok. Kétség sem fér hozzá, a kutató mindent tudni akar, az egész személyiséget követeli, és ha ügyes, tekintélyes darabot meg is kap belőle.

Érdekes módon a két ember által létrehozott szöveg elemzésekor kizárólag az interjúalanyt vizsgáljuk, a másik alkotó, a kérdező szerepét nem firtatjuk, pedig tevékenysége, preconcepciói és általában társadalmi háttére ugyanúgy a vizsgálat része lehetne.

AZ ÁTIRATOKRÓL

Szó esett már arról, hogy az elbeszélte források általában írásos formában kerülnek a kutatók elé. A leírás során a hangzó anyag változáson mehet keresztül, ennek mértéke függ a szöveg érthetőségétől, a leíró(k) koncentrációjától, de a szerkesztési elvtől is. El kell dönteni, hogy a szöveg hűség vagy az olvashatóság domináljon a legélt szövegben. Ráadásul ha az interjúalany is van beleszólása a végleges, írott változat elfogadásába, szinte biztosra vehetjük, hogy a szöveg egy része kicserélődik. A publikálásnál – a hagyományos elvárásokhoz igazodva – még inkább fontossá válik a közérthetőség, hiszen a cél az interjú (és a történetek) megismertetése a szélesebb közönséggel.

Nem szívesen közlünk szóban elhangzott, utóbb írásban csonkának ható mondatokat, kusza, néhol logikátlan, ismétlésektől terhelt szövegeket, és ha mégis, akkor rögtön magyarázatokkal, kiegészítésekkel látjuk el.

A beavatkozóbb szövegszerkesztés mellett szólnak olyan gyakorlatias megfontolások, mint a szövegekkel foglalkozó munkatársak, lektorok bérezése, akiknek a munkája nyilvánvalóan a „megdolgozott” szövegekben manifesztálódik. Így aztán az eredetihez képest más szövegminőség keletkezik, ami egyfelől segíti a befogadást, másrésztől torzító hatású, mivel a szubjektív történeteket elmesélő interjúalanyokról – a szóhasználatuk megváltoztatásával, gondolatfűzésük megszakításával stb. – más kép alakulhat ki az olvasóban. Kérdéses persze, hogy egy pontosan (szóról szóra) rögzített szöveg mennyire ad konstans vagy pillanatfüggő képet az adott személyről. Azaz, a szöveg azonos-e az elbeszélőjével? És ha erre a kérdésre igen-nel válaszolunk, a szöveget – irodalmi művekhez hasonlóan – még mindig sokféleképpen értelmezhetjük.

A következőkben a nyers szöveg és a módosítások következtében előálló új szövegváltozatok összehasonlítására teszünk kísérletet. A szövegek egyazon szerzőtől, Kelen Bélától származnak, és ugyanazt a rövid eseményt mesélik el. Mivel azonban különböző célból készültek, teljesen eltérő minőséget képviselnek.

A második világháború utáni felszabadulásról szóló rövid elbeszélés első dokumentált verziója 1960-ban, a Párttörténeti Intézet felkérésére készült, szerkesztett mása 1961-ben látott napvilágot.¹⁵ A hatvanas évek közepén – Végh József és Zsitvai István feljegyzéseivel kiegészítve – ugyanez a történet megjelent *A szabadság hajnalán* című visszaemlékezés-kötetben, végül 1987-ben az Oral History Archívum megbízásából készült interjúban Murányi Gábor kérdéseire Kelen Béla újra felelevenítette élete egyik meghatározó eseményét.¹⁶

15 Politikatörténeti Intézet Levéltára (PIL) 867. f. k-102, 1–36. p. Kelen Béla: *A Szabadság első napjai. Párttörténeti Közlemények*, VII. évfolyam 3. sz. 1961. augusztus. 194–198. p.

16 Kelen Béla: *A felszabadulás első napjai*. In *A szabadság hajnalán*. (Összeáll. és szerk.) Lányi Ernőné et al. Budapest, 1965, Kossuth, 213–221. p.

Kelen Béla-interjú. Készítette Murányi Gábor 1987-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívum, 101. sz. 940 p.

AZ EMLÉKEZŐ ÉLETÚTJA

Kelen Béla Budapesten született 1920-ban. Angyalföldön, munkás környezetben nevelkedett. Űvegechnikusként tanult, 1940-ig szakmájában dolgozott. 1937-ben tagja lett a KMP Országos Ifjúsági Bizottsága vezetése alatt álló V. kerületi ifjúsági csoportnak. Illegális kommunista tevékenysége miatt elbocsátották állásából, a háború alatt kommunista kapcsolatai segítségével a Révay Testvérek Könyvkiadónál, később a Kalász könyvkiadónál helyezkedett el.

1942-ben a rendőrség felfigyelt rá, végül 1944 elején a Margit körüti fegyházba került, ahol együtt raboskodott hazai kommunista vezetőkkel, többek között Rajk Lászlóval. Fél év elteltével szabadult. A háború végéig Budapesten és a főváros környékén végzett illegális munkát, fegyveres akciókban is részt vett.

A szovjet hadsereg bevonulását követően, 1945 januárjában az MKP V. kerületi pártbizottságának első titkára lett, júniustól áthelyezték a XIII. kerület élére. Közben tavasszal az első debreceni pártiskola hallgatója volt. 1947 áprilisától a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) budapesti titkára lett, 1948 második felében pedig az Országos Diákjóléti és Kollégiumi Hivatalban az egyházi kollégiumok államosítását és az új középiskolai és egyetemi ösztöndíjrendszer kidolgozását vezényelte le. 1949 januárjától másfél évig az MDP Csepel Vasmű Pártbizottságának első titkára, ezzel egy időben a pártfőiskola hallgatója volt. 1951-től a Magyar–Szovjet Baráti Társaság főtitkári posztját bízták rá. 1955 májusától 1956 végéig az Országos Testnevelési és Sportbizottság (OTSB) elnökhelyettese, 1956 decemberétől 1962 októberéig az MSZMP Budapesti Pártbizottságának agitációs és propaganda titkára volt. 1962–83 között, nyugdíjazásáig az *Esti Hírlap* főszerkesztőjeként dolgozott. 1962-től négy évig az MSZMP KB póttagja, 1949 és 1985 között országgyűlési képviselő volt. 1994-ben halt meg.

Az ismertetésből kiderül, hogy egy ígéretesen induló politikai pálya az ötvenes évek elején megakad, és csak 1956 végétől ível ismét felfelé, ám 1962-től végleg megreked a középkaderi szinten. Az 1987-ben adott interjúban ugyan igyekszik hangsúlyozni, hogy a megbízható, kommunista elkötelezettségű ember a rendszer bármelyik funkciójában betöltheti történelmi hivatását, 1962-es kényszerű pályamódosításakor érzett csalódását mégsem próbálja leplezni. A beszélgetésből nyilvánvalóvá válik, hogy közeli munkatársai, barátai, mint Biszku Béla vagy Gáspár Sándor sokkal magasabbra jutottak, és tartósabban töltötték be vezető politikai pozíciókat. Pedig az ő esetében szinte minden adott volt: munkáháttér, sportos alkat, előnyös megjelenés, illegális kommunista tevékenység, 1944-ben börtönbüntetés. 1945-ben egyike a fővárosi kerületi MKP-titkároknak, és a nagy reményű fiatal káderekkel az elsők között küldik pártiskolára. 1947-től azonban kissé mellékvágányra kerül, a párt szatellit szervezeteinél végez rövid időszakra szóló kampányfeladatokat. A gyors álláscsere nem kedveznek a szilárd politikai bázis megteremtésének, viszont sokoldalú kapcsolatok létesítésére nyújtanak lehetőséget, ami legalább olyan fontos a karrierépítés során.

Utólagos értékelésében úgy véli, minden területen megállta a helyét, egyedül a MADISZ vezetőjeként vallott kudarcot, de itt sem magát, hanem a többpártrendszert okolja, ahol nem volt lehetséges egységes ifjúsági mozgalmat szervezni. Az 1956-os forradalom előtt a Csepeli Vasmű párttitkári posztja jelentette a legbefolyásosabb pozíciót Kelen Béla számára, ahonnan az említett szervezetekbe helyezték át. Az iskolázatlan, de rendkívül nyitott ember meglepően sok területen fordult meg. Nyilvánvalóan nem szakértelme, hanem politikai megbízhatósága és jó szervezőkészsége tette alkalmassá a változatos munkakörök betöltésére. Az interjúból úgy tűnik, az OTSB elnökhelyetteseként érezte igazán elemében magát.¹⁷ Először is szeretett

17 Elegendő az 1952-ben Helsinkiben rendezett Olimpiai Játékok magyar sikereire (16 aranyérem), vagy a labdarúgó válogatott 1954-es világbajnoki második helyezése gondolnunk.

sportolni, fiatal korából számos sportbarátja, tehát értékes kapcsolatai voltak. Emellett az ötvenes években a hazai sport virágkorát élte. Az ötvenhatos válsághelyzetben a Bécsben rekedt magyar sportolók Melbourne-be utaztatásával személyesen mutathatta meg tetterejét és szervezőképességét.

Az MSZMP első titkára a forradalom leverését követően fontos és hűséges támaszát látta a mellette végig kitartó Kelenben, és Marosán György előterjesztésére elfogadta, hogy a budapesti pártbizottság agitációs és propagandaügyekért felelős titkára legyen. „Budapesti agit-prop. titkári időszakom az életem legszebb időszaka” – jellemezte az 1956–62 közötti éveket. A megtorlások és részleges megbocsátások cseppet sem szívderítő időszaka az ő számára a múlt hibáiból tanuló, megújuló párt megtisztulását és kibontakozását jelentette. Ebből a funkcióból azonban nem jutott feljebb. A rendszer konszolidálódásával, úgy tűnik, kevésbé volt szükség rá, és körülbelül Marosán György visszaszorításával egy időben őt is elmozdították állásából.¹⁸ Kádár propagandamunkáját elismerő szavai elaltatták éberségét, a döntés teljesen váratlanul érte. A felajánlott tisztségekből – OTSH-elnök, művelődési miniszterhelyettes, az *Esti Hírlap* főszerkesztője – a harmadikat választotta. Az OTSH-ba nem akart menni, mert vitában állt Biszku Bélával a társadalmi szervezetek, köztük a sportklubok önállóságának kérdésében, a művelődési minisztériumban nem kívánt Aczél György irányítása alatt dolgozni (bár a későbbi KB-titkár mindíg is barátjának tartotta), így a nyugalmasabbnak látszó és kevesebb pénzzel járó főszerkesztői posztot kérte.¹⁹ Kádár egy ciklusra az MSZMP KB póttagságával kárpótolta, ami valamelyest enyhíthette a lefokozás érzetét.

A napilap főszerkesztői tisztségéből csak 21 év elteltével mozdították el. Úgy látszik, Kelen belenyugodott az általa mélyen tisztelt, történelmi személyiségnek tartott Kádár döntésébe, és nem vágyott nagyobb babérokra. Feltehetően tisztában volt saját képességeinek korlátaival, és megelégedett a középvezetői beosztással. Munkájából adódóan rengeteg embert ismerhetett meg, talán több időt szentelhetett kedvelt szórakozásainak – társastánc, sakk, bridzs, sportrendezvények –, sokfelé utazhatott, ugyanakkor szinte első kézből értesülhetett háttérinformációkról, így a hatalmi gépezet működését egészen közelről nyomon követhette. Ettől függetlenül természetesen része maradt a nómenklatúrának, csak éppen az ügybuzgó és hatalmas káder helyett a sokat tapasztalt fél-outsider szerepkörében tetszeleghetett. Jó kapcsolatteremtő készségével, közvetlenségével valószínűleg több barátot, mint ellenséget szerzett magának.

Az OHA-interjú elolvasása után az a benyomásunk támad, hogy egy boldog ember életét ismerhettük meg, ami nagy szó a nyolcvanas évekre már idősödő és megfáradt káderek tömegében. Politikai és társadalmi funkciói, valamint magas beosztású barátai jóvoltából a politikacsinálás közelében érezhette magát, úgy, hogy közben nem keveredett hatalmi harcokba. Bár magától értetődően az ő főszerkesztői állására is sokaknak fájhatott a foga, a nyugdíjkor eléréséig nem kellett különösebb támadásoktól tartania. Családjáról az interjúadók

18 Marosán György 1956. november 4-től a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány tagja, államminiszter 1960-ig. 1961–63-ban az Elnöki Tanács elnökhelyettese. 1957. február 26–1962. október 12-ig az MSZMP KB titkára, Kádár helyettese. 1957–59: a Budapesti Pártbizottság első titkára is. 1956. november–1962. október: MSZMP IKB, ill. KB és az IIB, ill. PB tagja. Az MSZMP KB 1960. október 11–12-i ülésén – miután Marosán levélben fordult a testülethez – visszahívta a PB-ből, felmentette KB-titkári posztjáról és kizárta a KB-ből. Kettejük sorsközösségét mutatja, hogy bár nem álltak szoros kapcsolatban, Marosán komoly hangvételű méltatást küldött Kelen Béla nyugdíjba vonulásakor az *Esti Hírlap* humorosnak szánt különszámában, amelyet a munkatársak ajándékkal adtak leköszönő főnöküknek.

19 Aczél György 1967-től 1974-ig, majd 1982-től 1985-ig volt a művelődési és kulturális ügyekért felelős KB-titkár.

túlnyomó többségéhez hasonlóan keveset beszél, de az elmondottak alapján harmonikus otthoni légkör rajzolódik ki, három gyermeke nyugodt körülmények között építhette (nem politikusi) karrierjét.

VISSZAEMLEKEZÉS ÉS A MUNKÁSMOZGALOM TÖRTÉNETÉNEK FELDOLGOZÁSA

Kelen Béla tisztségeiből adódóan hosszú évtizedeken keresztül közszereplő volt. Nyilvános politikusi megnyilvánulásait rögzítették, de ő maga is megszólalt egy-egy téma kapcsán. A hatvanas évektől kezdve vitacikkek és vele készült riportok jelentek meg többek között a *Kritikában*, a *Filmkultúrában*, a *Magyar Sajtóban*, a *Nők Magazinjában*, *Sakkéletben* és természetesen az *Esti Hírlapban*. A politikai írások, színes interjúk mellett szépirodalmi igénnyel, több alkalommal papírra vetette saját élményeit az 1930-as munkástüntetésről, a háborús kalandokról és a felszabadulás mámoráról, ami nála összefonódott az V. kerületi pártszervezet megalakításával és a város újjáépítésének megszervezésével. Mindezt felkérésre, történeti-dokumentatív célból prózaibb formában is feldolgozta.

Feljegyzéseit, visszaemlékezéseit előbb a Magyar Kommunista Párt Párttörténeti Anyaggyűjtő Bizottságához küldte, majd az 1958-as szervezeti átalakítást követően a Párttörténeti Intézet Visszaemlékezés-gyűjtő Csoportjának juttatta el. A négy írás jelenleg a Politikatörténeti Intézet Levéltárában tekinthető meg.²⁰

A keltezés szerint Kelen Béla 1960 szeptemberében készítette el az 1945-ös helyi pártszervezet megalakításáról szóló kilencoldalas visszaemlékezését. Az ekkor negyvenéves, karrierje csúcán álló politikus – 1956 decemberétől a Budapesti Pártbizottság agit-prop. titkára – feltehetően szívesen idézte fel a sorsfordító napokat. A háborús nélkülözések és a kényszerű bujkálás után fordult a kocka, a Szovjetunió és az itt állomásozó megszálló csapatok támogatásával a magyar kommunisták egyedülálló esélyt kaptak az ország újjáépítésére, kicsit profánabb megfogalmazásban: a hatalom megragadására.

A politikai rendszer megváltozása felett érzett öröm Kelen esetében ugyancsak örömteli magánéleti változással járt együtt, felesége, Goldfinger Edit 1945 nyarán megszülte első gyermeküket. Mindenképpen élete egyik legkedvesebb időszakának felelevenítésére kérték fel a dokumentátorok.

A háború alig fejeződött be, a múlt feldolgozása azonnal megkezdődött. A rendkívül megterhelő újjáépítési munkák megszervezése mellett a történelmi értékelés természetesen sokáig váratott magára. A bűnösök jogi felelőssége vonása, a hősök kitüntetése, a pártok politikai küzdelmei és a hozzájuk szorosan kapcsolódó propagandatevékenység mind fontosabb volt, mint a történetek higgadt elemzése. Persze már csak az időbeli közelség miatt is méltánytalan dolog lenne számon kérni a korabeli közszereplőktől, hogy elmulasztották a közelmúlt tárgyilagos feldolgozását.

Politikai szempontból mindenestre égető szükség volt a tárgyi dokumentumok bemutatására vagy éppen eltüntetésükre. Amennyiben nem állt rendelkezésre írásos anyag, egymást igazoló tanúkat kellett segítségül hívni. Jobb híján szóban kellett bizonyítani, esetleg cáfolni mások tetteit a közösség előtt, és csak ezután vált lehetővé a beilleszkedés, az újrakezdés. A korábban illegálisan működő kommunista pártot (és későbbi kutatóit) különösen érzékenyen érintette, hogy a sikeres konspirációs tevékenység érdekében a terhelő dokumentumokat rendszerint megsemmisítették. Ennek következtében a tagok és szimpatizánsok csak titkos összekötőik együttműködésével igazolhatták magukat. Propagandaszinten azonban ez kevésnek bizonyulhatott, a mégoly színes mesélés sem hitette el mindenkivel, hogy a kommunisták bámulatos éleslátással hatékony

20 PIL 867. f. k-102, 1–36. p.

ellenálló tevékenységet folytattak. A történelmi tettek kiszínezése és átírása ugyan nem okozhatott gondot a koncepciós perek, a sorozatos törvénytelenések idején, mégis rendkívül fontos volt az ellenállásban így-úgy résztvevők megszólaltatása.

A kommunista káderhiány enyhítése azonnali lépéseket követelt a pártvezetőségtől. Óriási propagandatevékenységgel tagokat toboroztak, a már csatlakozott embereknek pedig politikai képzéseket szerveztek. Az mindenestre nyilvánvaló lehetett, hogy a háború vége felé kevés kommunista párttag vett részt ellenállási akciókban, tehát azon kevesek érdemeit kellett felnagyítani, akik mégiscsak tettek valamit az ellenforradalmi és nyilas rendszer ellen. Ugyanakkor a Moszkvából hazaérkezett pártvezetés nem tartotta okos dolognak a háborút itthon átvészélők érdemeit túlságosan dicsőíteni.

A kommunista párt 1948-ban létrehozta a Munkásmozgalmi Intézetet, amelynek feladata a fellelhető dokumentumok összegyűjtése volt.²¹ Az anyaggyűjtés egyértelműen propagandacélokat szolgált, a párt legitimálását segítette. Így aztán a munkatársak kiválogatásánál a tudományos előélet nem játszott szerepet, a lényeg a politikai megbízhatóság volt. A 1957-ben Párttörténeti Intézetre keresztelt intézményt sokkal inkább pártszervnek, mintsem tudományos intézetnek tekintette a közvélemény. Az állandó gyanakvás légkörében korántsem volt mindegy, hogy milyen anyagok kerülnek a felsőbb pártkapcsolatokkal rendelkező munkatársak kezébe. Egy-egy feljegyzés, visszaemlékezés szellemiségét előnyös volt az éppen uralkodó politikai irányhoz igazítani. A koncepciós perek utáni személycserék megbolygathatták a különféle szövegek rendjét, sok életrajzt kellett átírni a kompromittálódás elkerülése érdekében. Az intézet fő gyűjtőköre a két világháború közötti munkásmozgalmi tevékenységre terjedt ki, de a századfordulás korszakról is születtek feldolgozások.

A második világháború utáni időszak túlságosan közel volt még, de a dokumentumok, visszaemlékezések összegyűjtése elkezdődött, hiszen a hazai munkásmozgalmat 1956-ig tartó, felemás megítélés alá eső fejezete lezárult.²² Az 1945-ös rendszerváltás és az országépítés bemutatása, illetve a hibák óvatos feltárása kiemelt feladat lett. A visszaemlékezésekből a húszéves évfordulóra állítottak össze kötetet, melyben Kelen Béla 1960-ban írt története is helyet kapott.

SZÖVEGEK

Az 1960-ban leadott és az 1961-ben megjelent szöveg között mintegy 130 esetben figyelhetünk fel különbségekre. Az ötoldalas cikk terjedelméhez képest meglepően soknak tűnik a javítások száma, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a budapesti agit-prop. titkár tollából származik az összefoglalás. Érdemes elgondolkodni, mi indokolhatta a sok változtatást?

Kelen nem volt képzett ember; munkája során sokkal inkább szóban kellett kifejeznie magát.²³ A nyolcvanas években adott interjújában ő is elismerte, hogy amikor 1962 őszén az *Es-*

21 A Munkásmozgalmi Intézetről és utódjáról, a Párttörténeti Intézetről bővebben: Kerekasztal-beszélgetés az Intézet múltjáról, jelenéről, jövőjéről létrehozásának 50. évfordulóján. *Múltunk*, 1999. 1. sz. 202–215. p.

22 Nem mellékesen, az „ellenforradalomhoz” vezető politikai események feltárása 1956 után elsődleges szerepet játszott, a túlzott mértékű tényfeltárás viszont 1958 szeptemberében súlyos konfliktust eredményezett az intézet és a pártvezetés között.

23 Kelen (más forrásból meg nem erősített) elmondása szerint egyik nyilvános szereplése után Déry Tibor felfigyelt a fiatal politikusra, és megkérte, hogy szabadidejében meséljen élményeiről, mutassa meg, milyen a munkások világa. Több hónapot együtt töltöttek, bejárták Kelen életének korábbi színhelyeit, az anyalföldi munkástelepeket és gyárat. Kelennek nyilván imponált, hogy az ország egyik legjelentősebb írója róla formázza készülő

ti Hírlap főszerkesztői székébe került, a szerkesztőség munkatársai nem nagyon örültek, hiszen nem sok jót várhattak egy a szakmához abszolút nem értő bukott pártkádertől. Az 1960-ban leadott szöveg időnként szóismétléseket tartalmaz, nyelvezete eléggé papírosízű, gyakran nincs feltüntetve a megemlített személyek keresztnéve, egyes szövegrészek nem kellő gondal vannak szerkesztve. Ezekre a pontokra indokoltnak tekinthetjük a javításokat, hiszen a könnyebb befogadhatóság érdekében csiszolni próbáltak valamennyit a stíluson. Más kérdés, hogy a *Párttörténeti Közlemények* szerkesztőinek stílusát mennyire tekintjük közönségcentrikusnak, és mennyiben a hivatalos bürokratanyelv egyik megnyilvánulási terepének, amely ugyan egységesen, de szürkén tálalja a mondanivalót.

A stíluskérdések mellett más különbségek is fellelhetők a szövegek között. Többnyire mondatok, teljes szövegrészek kihagyásáról van szó, amelyek inkább állításaik tartalma, mintsem felesleges terjedelmük miatt kerültek ki a publikált változatból. A szerkesztői tevékenység jóvoltából három fontos tény, illetve esemény maradt ki a szövegből:

– Az V. kerületi ideiglenes kommunista pártvezetőség a Szent István körút 2. szám alatti volt nyilasházban több lezárt páncélszekrényt talált. A felrobbantásukat követően Kelen egy aktatáskányi ékszerrel a pártközpontba ment, és azt kissé rendezetlen körülmények között, leltár felvétele nélkül Simon Jolán²⁴ – a gazdasági ügyek intézője – rendelkezésére bocsátotta.

– Az V. kerületi pártvezetőséget megalakulása után rövid idővel a felsőbb vezetőség igazolta és hagyta jóvá. Az V. kerületi vezetőséghez 1945. január 18-án háromtagú igazolóbizottság érkezett, melynek vezetője Kiss Károly, tagjai pedig Kovács István és Péter Gábor voltak. A nyilvánosságra kerülő szövegben csak Kiss Károly neve szerepel.

– Az 1945. február 18-i első budapesti aktíván 500 tagot regisztráltak az V. kerületben. Kelen közlése – a Központi Vezetőség megbírálta a XIII. kerületieket, mert ott csak 98 párttagot sikerült toborozni – szintén kimaradt a megjelent szövegből.

Az összerabolt ékszerek kezelésének módját a korszakra nézve emblematikusnak tekinthetjük. A helyi kommunista aktivisták rálelnek az eltulajdonított javakra. Az első számú vezető beszovalgatja a felsőbb pártszerveknek, ezzel a felelősséget áttolja magasabb szintre. Az ékszerekről nem készül ellenőrzött nyilvántartás, további sorsukról az elbeszélés alapján sejtéseink lehetnek: vagy a párt használta föl – „[az ékszereket] egy aktatáskában vittem be a Tisza Kálmán térre, mint egy újonnan induló élet egyik első akkumulációs eszköz[ét]” –, vagy visszaadták eredeti tulajdonosaiknak – „Biztos voltam benne, hogy az ékszerek jogos tulajdonosaikhoz visszakerülnek, akiket a fasizmus barbársága elragadott értéküktől [sic!] ... [és] az új élet kibontakozásához járultak hozzá.” Valószínűbbnek tartom az első forgatókönyvet.

A lázas szervezési tevékenység – ideológiai megfogalmazásban: az új élet kibontakozása – háttérbe tolta a precizitás szükségességét, ám utólag a megtalált értékek bevételezésének körülményei fejtelenségnek hathattak, feltételezett felhasználásuk akár lopásnak is minősülhet. A nyilasok összerabolt kincseire a kommunisták tették rá a kezüket – gondolhatjuk nem minden részrehajlás nélkül. Az egész ügy kellemetlen volt a pártra nézve, ezért ez az epizód kimaradt a történetből. Simon Jolán említése csak fokozhatta a szerkesztők rossz érzését: 1956 után a múlt hibáitól való elhatárolódás mellett lehetőség szerint érdemes volt a múlt prominens szereplőinek emlegetését mellőzni.

regényének kulcsfiguráját. Déry Tibor *Felelet* (1950, 1952) című regényéről van szó, melynek főszereplője Köpe Bálint.

24 Simon Jolán Péter Gábor felesége volt.

Az elmondottakhoz kapcsolódik Kovács István és Péter Gábor szerepének elhallgatása.²⁵ Bár Kovács is szektás kommunistának számított, valószínűleg Péter Gábor miatt nem említették. A háromtagú igazolóbizottság vagy semelyik, vagy minden tagját meg kellett volna említeni, köztes megoldásként – ahogy a szerkesztők tették – elegendőnek tűnt a vezetőjét kiemelni.²⁶ A vezetőt és egy tagot felsorolni viszont sutának, ezért gyanúsnak hathatott. Péter Gábor a Kádár-korszak egyik fekete báránya volt, róla pozitívan megemlékezni nem lehetett, márpedig az epizódban mint magas tisztségben lévő, aktív pártszervezőt láthatjuk.

A harmadik esetben az V. kerületi párttagság gyarapodását megemlítik ugyan a cikkben, de a XIII. kerületi vezetést ért bírálat nem került be a szövegbe. Utólag valóban nem elsődleges jelentőségű, hogy 1945 első hónapjában pontosan hogyan alakult az egyes kerületek párttagsága. Kelen

25 Kovács István (1911–) 1945 januárjától 1949 júniusáig vezette az MKP KV, majd MDP KV Szervezési Osztályát. 1945 májusában KB-tagga választották, 1946 szeptemberétől a PB pótagja. 1948 júniusában az MDP KV tagja lett, s novembertől bekerült a KV Titkárságába. 1949 és 1950 között az MDP Budapesti Bizottságának első titkára volt. 1950-től 1953-ig az MDP káderosztály-vezetőjeként dolgozott. 1951 áprilisában tagja volt annak a bizottságnak, amely Kádár János és Kállai Gyula ügyét vizsgálta. 1953. február 28-tól – miután leváltották funkciójából – a Borsod Megyei Pártbizottság első titkára volt. 1954. június 18-tól 1956. október 30-ig a Budapesti Pártbizottság első titkára. 1955. áprilistól PB-tag. 1955. novemberben ismét bevásztották a KV Titkárságába, a KV mellett működő kádercsoportot felügyelte, 1956 júliusától pedig a káderosztályt. 1956. október 23-án az MDP KV Katonai Bizottságának vezetője lett. 1956. október 28-án más kommunista politikusokkal Moszkvába szállították. 1956. október 30-án reggel – távollétében – leváltották az MDP Budapesti Bizottságának első titkári székéből, helyére Kőből József került. Az MSZMP IIB 1957. február 19-i határozata értelmében csak 1958 augusztusában térhetett haza Moszkvából. Ezután a Könyvtári Minisztériumban lett osztályvezető. 1962-ben kizárták a pártból, de 1966-ban kérésére a KEB visszaállította párttagságát. A Könyvtári Szervezési Intézet igazgatójaként ment nyugdíjba 1974-ben. Az 1956-os magyar forradalom enciklopédiája. CD-ROM, Életrajzok, Kovács István, Budapest, 1999.

Péter Gábor (1906–93) 1945 januárjától a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának, majd az ÁVO-nak, illetve ÁVH-nak a vezetője. Kiemelkedő szerepe volt a koncepciós perek előkészítésében, a törvénytörő eljárások végrehajtásában. 1952-ben leváltották tisztségéből, és kizárták a pártból. 1953. január 3-án letartóztatták, a Katonai Felsőbíróóság 1954-ben életfogytiglani, majd 1957-ben a Legfelsőbb Bíróság Katonai Tanácsa új eljárásban tizennégy évi börtönbüntetésre ítélte. 1959 januárjában egyéni kegyelemmel szabadult. Nyugdíjazásáig könyvtárosként dolgozott. http://server2001.rev.hu/oha/hu/_6_5.html

26 Kiss Károly (1903–1983) 1945 elején a Budapesti Nemzeti Bizottság tagja, 1945 és 1949 között fővárosi törvényhatósági bizottsági tag, 1948-ban alelnök. 1945. április 2-ától Budapestet képviselte az Ideiglenes Nemzetgyűlésben. 1945. szeptember 6-án a Nemzetgyűlés jegyzőjévé választották, ezt a tisztséget 1949. májusig töltötte be. 1945 és 1946 között az MKP KV káderosztályának vezetője, 1945 májusától 1946 szeptemberéig a PB tagja volt. A KEB elnöke 1946 és 1956 között. 1949-től 1951-ig az Elnöki Tanács elnökhelyettese. 1949-ben ismét a KV káderosztályának vezetője lett. 1951 áprilisában tagja volt annak a bizottságnak, amely Kádár János és Kállai Gyula ügyében irányította a vizsgálatot. A KV 1950. májusi ülésén a KV Szervező Bizottságának tagjává választották, és felmentették a káderosztály vezetése alól. Az MDP II. kongresszusán ismét bekerült a PB-be, és tagja maradt a KV 1953. júniusi plénumáig. 1951–52-ben külügyminiszter, majd a Minisztertanács elnökhelyettese 1953. július 4-ig. A KV 1956. júliusi ülésén ismét bekerült a PB-be. 1956. október 28-án bekerült az MDP irányítására létrehozott elnökségbe. November 7-étől az MSZMP IIB, majd a PB tagja, és pártszervező titkári teendőket is ellátott. Apró Antal mellett ő volt a restauráció fő híve a pártvezetésben. A KB 1957. februári ülésén tagja lett az ekkor visszaállított KB-titkárságnak. 1957. május 9-étől az Elnöki Tanács tagja, 1958. november 26-ától ismét az Elnöki Tanács elnökhelyettese, 1961-től nyugdíjazásáig az Elnöki Tanács titkára. A KB 1961. szeptemberi plénumán felmentették KB-titkári tisztjéből. A KB 1962. augusztusi plénumán kikerült a PB-ből, de a KB-nak haláláig tagja maradt. 1967-től a SZOT alelnöke, 1970-től a Magyar Szolidaritási Bizottság alelnöke volt. http://server2001.rev.hu/oha/hu/_6_5.html

Béla szempontjából viszont nagyon is fontos volt, hogy ifjú párttitkárként elismerjék alkalmasságát, aminek számokban legkifejezőbb mutatója a párttagok növekedésének mértéke. A szomszédos angalföldiekért kritika egyben az ő tehetségének dicsérete, nem véletlen tehát, hogy Kelen kitért erre a momentumra.²⁷ Ráadásul, talán éppen rátermettsége okán, 1945 nyarán áthelyezték a XIII. kerületi pártbizottság élére. A szerkesztők 15 év elteltével sem kívánták a szövegben hagyni a bírálatot (a nagy múltú munkáskerületben alig van párttag!). Ehelyett a mozgalom egységét és dinamizmusát mutatták be, ezért a megszerkesztett visszaemlékezésből kihagyták az apró zavaró tényezőt.

A három fenti példánál viszonylag egyértelmű, hogy a szöveg miért nem került a végleges változatba: politikai indítékok miatt volt egyszerűbb nem bolygatni bizonyos eseményeket és személyeket – a *Párttörténeti Közlemények* nem vállalt fölösleges konfliktust.

Az eddigiekben stílushibák javításairól és néhány tény elhallgatásáról beszéltünk. A kihúzásokat és átírásokat végigtekintve viszont számos olyan eltérést találunk, amelyek inkább torzításként, mint stílárius változtatásként értelmezhetők.

Hasonlítsunk össze néhány jellemző szövegrészt!

I/A „A becsapódás a *legnagyobb* rémületet keltette a *pribékek* között. *Sajnos a foglyok között is, és a 8 halálra ítélt fogoly közül rajtam kívül csak egy idősebb katona fordult vissza, és az akkor már elhagyott Dessewffy utca irányába rohanva megmenekültünk kísérőinktől...*”

I/B „Egy közeli becsapódás *szörnyű* rémületet keltett a *nyilas őrzőjében*. A nagy *zűrzavarban a néptelen* Dessewffy utca irányába rohanva megmenekültem kísérőim *elől...*”

Az első mondatban az érzellemmel teli szóhasználatot írták át, a második mondatból viszont kimaradt, hogy hányan voltak a razzia során elfogott emberek, és hogy csupán ketten használták ki az alkalmat szökésre. A eredeti szöveg alapján jobban el tudjuk képzelni a jelenetet, másrészt szociálpszichológiai szempontból mindenképpen érdekes eset, hogy pánikhelyzetben nyolc emberből csupán kettő volt képes feltalálni magát. Talán az idős katona említése miatt hagyták ki a részleteket. A szerző a sztorit a pillanatnyi sorsközösség miatt többes számban meséli el, amit a szerkesztők – önkényesen – egyes szám első személyre változtattak.

Kétséges, hogy a csoport tagjai valóban halálra voltak-e ítélve, a főhős mindenesre így élte át az esetet.

2/A „A második emeleten a szervezést a Központi Vezetőség megbízásából Kovács István irányította, *Tömpe Elli volt a titkárnője. Mindenféle igazoltatás nélkül*, mint a munkásmozgalomban már ismert embereket, Végh Józsefet és engem bíztak meg a kerületi pártszervezet létrehozásával.”

2/B „A második emeleten *találtuk* Kovács Istvánt, aki a Központi Vezetőség megbízásából a szervezést irányította. Mint a munkásmozgalomban már ismert embereket, Végh Józsefet és engem bíztak meg a kerületi pártszervezet létrehozásával.”

Az első mondat végéről elhagyták – mondhatjuk, jogosan – Tömpe Elli látszólag indokolatlan megemléését. A kutató fülét azonban az ilyen „elszólások” nem kerülhetik el. A szerző valami miatt fontosnak tartotta hangsúlyozni a szerepét, tehát feltételezhetően közelebbi kapcsolatban lehettek, vagy mély benyomást gyakorolhatott Kelenre a becenevén megemléített titkárnő. Emellett az is igaz, hogy a munkásmozgalom egyik nőaktivistájáról van szó, aki háttérbe húzódása ellenére valószínűleg sok háttér-információval rendelkezett férje és főnöke révén.²⁸

27 Az akkori V. kerület a mai József Attila utcától egészen a Dráva utcáig húzódott, tehát Újlipótváros is beletartozott.

28 Tömpe Elli férje, Tömpe András (1911–71) 1930-ban kapcsolódott be a kommunista mozgalomba, 1931-től a KIMSZ tagja. 1945 után belügyi, diplomáciai és kulturális területen töltött be vezető tisztségeket. 1962-ben mint vezérőrnagy és az MSZMP Központi Bizottsága osztályvezetője ment nyugdíjba. 1963-tól 1967-ig a Corvina Idegennyelvű Kiadó

A második mondat kezdése feltehetően túlságosan kiemelte a pártszervezés spontán és informális jellegét, ami csökkenthette Magyarország legfontosabb szervezetének, az MKP-nak a tekintélyét, ezért ezt is kihúzták.

3/A „Ezzel a feladatok megnevezése után, melyet kommunista módon még egyszer vissza-kérdeztünk a megbízottaktól, az ülés véget ért, jelezvén, hogy a másnap a Váci út 50-ben találkozzunk és megkezdjük a tagfelvételt és az este folyamán az első vezetőséget is összeállítjuk.”

3/B „Megbeszéltük, hogy másnap a Váci út 50-ben megkezdjük a tagfelvételt, és az este folyamán az első vezetőséget is összeállítjuk. Ezzel az ülés véget ért.”

A javításokkal egyszerűbb lett a stílus, viszont elveszett egy apróság: a kommunisták az illegális idejében a feladatokat kikérdezték megbízott végrehajtóiktól, és így jártak el az 1945-ös pártszervezés idején is. Nem lényegi információ, mégis segít beleélni magunkat a csoport atmoszférájába.

4/A „Délután felkerestük a Britannia Szállóban a szovjet hadsereg északkerületi parancsnokát, Nyefedov elvtársat. A párttitkárt, a „Bürgermeister” (ahogyan az előljárót nevezte) és a rendőrkapitányt kérette magához. Amikor először megláttam bozontos hajával, nyitott gallérjával, magabiztosan, szenvedélyesen magasra emelt hangjával, odaszóltam két kísérőtársamnak, Végh és Zsitvai elvtársaknak: Gyerekek! Ez Wallace Berry a Viva Villából!”²⁹

Nyefedov elvtárs melegen érdeklődött az első napon végzett tevékenységünkről. Megkérdezte, milyen mennyiséget kérünk a kenyérellátáshoz. Rögtön egy teherautónyi lisztet utaltatott ki. Másnapra már 800 embert kért a kerületi romeltakarításhoz, amelyet sikerült is megszerveznünk. Majd megkért bennünket, hogy nyújtsunk segítséget az Elektromos Műveknek, hogy az áramszolgáltatás meginduljon.

Visszatérve a pártalapítók feladataihoz, első feladat volt, hogy a Lipótvárosi pályaudvarról egy vagon szenet betoltunk az Elektromos Művek kazánházához és még aznap éjjel az Elektromos Művek dolgozói hozzáláttak néhány fontos épület vezetékének helyreállításához. 17-én kigyult a villanyfény.”

4/B „Nyefedov elvtárs, a Vörös Hadsereg Budapest északkerületi parancsnoka, magához kérette az V. kerületi párttitkárt, az előljárót és a rendőrkapitányt. Délután mentünk el hozzá a Britannia Szállóba, ahol a szovjet parancsnokság állomásozott.

Nyefedov elvtárs melegen érdeklődött aziránt, hogy mit végeztünk az első napokban. Rögtön egy teherautó lisztet utaltatott ki a kerület lakosai számára. Kérésére másnap 800 embert szerveznünk a romeltakarításhoz, majd arra kért bennünket, nyújtsunk segítséget az Elektromos Műveknek, hogy az áramszolgáltatás meginduljon. Ezt a kérését is teljesítettük, úgyhogy a Lipótvárosi pályaudvarról egy vagon szenet betoltunk az Elektromos Művek kazánházához. Az Elektromos Művek munkásai még aznap éjjel hozzáláttak néhány fontos épület vezetékének helyreállításához. 17-én már kigyúlt a villanyfény ezekben az épületekben.”

A negyedik példában számos eltérést látunk. A szerkesztett szövegben kimaradt egy poén: a második és harmadik mondat. Kelen a területi szovjet parancsnokkal történt első találkozására emlékezik vissza, majd viccesen utal egy korábbi (amerikai) filmélményére. Különösen mulatságosnak hat a hivatalos nyelvezet és a humor sajátos keveredése („...odaszóltam [...] Végh és Zsitvai elvtársaknak: Gyerekek! Ez Wallace Beery a Viva Villából!”).³⁰ Bár plasztikusan írja le a tiszt megjelenését, a két mondatot menthetetlenül kihúzták a végleges

igazgatója, majd nagykövet, később a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületének elnöke volt. Öngyilkos lett. http://server2001.rev.hu/oha/hu/_6_5.html

29 1945 januárjában Zsitvai István a kerületi előljáró, míg Végh József a rendőrkapitány lett.

változatból. Mintha az angyalföldi vagány bújna elő a budapesti agit-prop titkár bőréből. Írása leadásakor sejthette, hogy ez a részlet nem jelenhet meg, mégsem tudott ellenállni a poénkodás kísértésének – számunkra pedig érzékletesebben, életközelibben adja vissza a történelmi pillanat varázsát.

A szövegrészlet további szerkesztései mintha a megszállókkal folytatott alkudozást próbálnák kölcsönös segítségnyújtássá tompítani. A lisztért cserében másnapra 800 embert kellett összehozni közmunkára, ami nem ígérkezett könnyű feladatnak, de sikerült megoldani. Mindez a második változatban már egy jogos kérés magától értetődő teljesítéseként jelenik meg.

A fent elemzett négy példán kívül még számos további meg lehetne említeni. Célunk csupán annak bemutatása volt, hogy az egyértelműen indokolható szövegváltoztatások mellett (stíluskérdések és tények elhallgatása politikai okból) a mindenkor szerkesztők látszólag a szebb stílus érdekében rendkívül sok javítást eszközölnek, de a tömörítésekkel valójában rengeteg értékes adaléktól fosztják meg az olvasót.

A továbbiakban a történet két későbbi verzióját tekintjük át röviden.

Az 1964. március 25-i keltezésű, *Felszabadulás Budapest V. kerületében* címet viselő közös visszaemlékezés Kelen Béla, Végh József és Zsitvai István feljegyzései alapján készült. Az első oldalakon a harmincas–negyvenes évek kerületi eseményeinek leírását kapjuk, ezután kezdődik az 1945-ös esztendő bemutatása. Kiderül, hogy a helyi kommunisták kissé magukra vannak hagyva. Az első napokban nem tudták, mi a teendő, az országos vezetők pedig, akikhez direktíváért lehetne fordulni, egyelőre nem jelentek meg a színen. A rövid ideig tartó tanácsalanságot követően elkezdődik a szervezkedés, párhelyiség-foglalás, romeltakarítás, kenyérszítás stb. Néhol kimaradnak a korábbi visszaemlékezésben még megemlített nevek, viszont több új elemmel egészül ki a történet: a január 20-i nagygyűlésre, melynek Vas Zoltán a szónoka, hallgatóságot toboroznak, részletezik az agitációs tevékenységet, leleplezik a „Kommunisták Magyarországi Pártjának”³¹ nyereszkes tagjait, központi instrukciók alapján megalakítják a Nemzeti Bizottságot, létrehozzák a rendőrséget stb.

Meglepő módon Nyefedov elvtársról nem beszélnek, és a kenyérellátás kérdése is más fénybe kerül: „A harmadik röpcédula felhívott mindenkit, hogy jöjjön fel a pincéből, fogjon hozzá a romok eltakarításához, aki ebben részt vesz, az részesül a kenyérellátásban.”

A közműszolgáltatók működésének beindítását is másként idézik fel: „Az Elektromos Művek és Gázművek beindításához szükséges szénvagonok kirakodásához internált nyilas századokat irányítottak.”

Ettől még a korábbi történet is igaz lehet (az első vagon a kommunisták a lakossággal együtt tolták el a kazánházhoz), csak éppen itt mást hangsúlyoz a szerző, az önzetlen segítségnyújtást felváltja remek szervezőkészségnek felvillantása. És akad még egy, magában jelentéktelen, a szöveg felépítése szempontjából azonban fontos különbség. A „Wallace Berry”-poén kihúzásával egy humoros pont maradt a szövegben. Az első ebédosztásnál egy fiatal lány Fejér Lipót matematikusnak szeretne nagyobb adagot vinni, mire Kelen jóváhagyólag int az osztást végző nőnek, hogy merjen még egy kanállal a tálba, majd humorosan megjegyzi: „Azt hiszem, ez volt az első »tudományos pótlék« a magyar népi demokrácia történetében.” A közösen összehozott szövegben viszont nem a párttitkár (Kelen), hanem a zavartalan ételosztásra felügyelő rendőr az, aki szó nélkül segít a lánynak. Feltehetően a hármass szerzőség folytán

30 A mexikói parasztlázadás vezetője, Pancho Villa életéről Jack Conway és Howard Hawks közös rendezésében készült játékfilm 1934-ben. A főszerepeket Wallace Beery, Leo Carrillo, Donald Cook és Stuart Erwin játszotta.

31 Kelen elbeszélése szerint valójában nem létezett ilyen nevű párt, csak néhányan jövedelemszerzés céljából így próbálták megtevesztetni az embereket.

történt a személycsere, mivel az egyéni történeteket összedolgozva a visszaemlékezés más pontjain is személytelenül mesélik el az eseményeket.

Az 1987-es életútinterjú a fentiekől eltérő szövegminőséget képvisel. Murányi Gábor a nyolcvanas évek második felében kereste fel a háború utáni korszakot végigszolgált, néhány évvel korábban nyugdíjba vonult Kelen Bélát. A rendszer akkor már a válság jeleit mutatta. Mind több tényfeltáró riport született a múltból, a rendszer alapjairól. A nagy idők tanúi lassan védekező pozícióba kényszerültek, a kíváncsiskodó újságírók ezentúl nem dicshimnuszokat akartak zengeni, hanem sokkal inkább a népi demokrácia kialakulása, az ötvenes évek törvénytelenégei, az 1956-os forradalomhoz (akkor még ellenforradalom) vezető út, a termelőszövetkezetek megalakításának keresztülverése stb. érdekelte őket. Furcsa lehetett a rendszer híveinek, hogy ami korábban egyértelműen pozitív tettnek számított, egyszeriben elítélendővé válik. A szilárdnak hitt értékek érvényüket veszítették, a kritikai újságírás pedig egyre kíméletlenebbül tapintott rá a múltban elkövetett hibákra, a tovább élő problémákra. A káros folyamatokra fókuszáló sajtót okosnak tűnt kedvezőbb hozzáállásra bírni. Ki kellett hát állni az újságírók elé, és elmesélni, mi, miért, és hogyan történt. A nyílt kérdésfeltevés őszinte válaszokat kívánt, ami semmi esetre sem lehetett könnyű az interjúalanyoknak. Viszont vállalni kellett a kockázatot, hiszen a saját identitásuk, az önképük forgott veszélyben, ha nem tudják elmagyarázni a fiatalabb generációknak, hogy milyen eshetőségeket mérlegeltek és miként cselekedtek a különböző döntési helyzetekben. Valószínűleg nem egy esetben a hosszabb interjúk alatt beszéltek ki először régi dilemmáikat.

A Kelen Bélával készített interjúban is tetten érhető a tényfeltáró újságíró makacssága, néhol szemtelenül kritikus magatartása. Kelen mint újságíró kollégával beszélget az interjúkészítővel, és igyekszik megfelelni az időnként türelmetlenül sürgető, a helyzeteket pontosítani szándékozó kérdéseket. Viszonylag nyíltan lehetett beszélni, hiszen nem publikálásra készült az interjúsorozat, és a fő eseményektől már időben is eltávolodtak. A szöveg így is titkos minősítést kapott, csak 1994-ben, az interjúalany halála után vált kutathatóvá.

A szovjet megszállást, valamint az élet beindítását a 940 oldalas interjúban mintegy hetven oldalon beszéli el Kelen Béla. A szövegrész terjedelmét tekintve ez élete egyik fontos, de nem kiemelkedő epizódjának tűnik. A fentiekben ismertetett narratívumok mellett új elemeket idéz fel, különösebb kérdezői beavatkozás nélkül. (Az illegalitásból adódó bizonytalanság és félelemérzet, a szovjet hadsereg nehezen magyarázható passzivitása a varsói felkelés támogatásakor, a szovjet és román katonák hadifogolygyűjtése, a kommunista párt budapesti kerületi titkárainak felsorolása stb.) Saját személyét illetően elmesél még két érdekes történetet: az egyikben a kommunista párt székházának megfelelő épület kiemeléseiben tulajdonít magának érdemeket, a másikban egy nehéz döntési helyzetet il-lusztrál családjá boldogulását érintő szituációban.

„Egyszer csak valaki nekem jön, hogy: Béla, baj van! Vagy: Kelen elvtárs, már nem tudom, hogy hogy szólított meg, és ki volt, az elvtársak szétszedik ott az értékeket. Rögtön megakadályoztam és visszavitettem. Valaki azt mondja: „De az Edit is vitt! [...] És ott ültünk [a vezetőség], egyszer csak megjelenik az én feleségem, az Edit. Télikabát van rajta, de a hálóing kilógott belőle, és a kezében tartott egy paplant, és talán még egy takarót. És azt mondja: Ezt visszahozni? De mint egy fúria bejött a szobába. Azt mondja: Kilóg a valagad otthon, nincs egy takaród – mert le lettünk bombázva, ezt mondtam –, nincs egy takaród! És megfogta az egésztest és odavágta, és elaludt az összes gyertya. [...] Ez is beletartozik abba a helyzetbe, hogy az új közösségi viszonyoknak a magatartását ki kellett alakítani. Ezt senki nem tanulta, ez nincs a Marx, Engels vagy a Lenin műveiben, sehol nincs.”³²

32 Kelen Béla-interjú. Készítette Murányi Gábor 1987-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívum, 101. sz. 337. p.

A kerületi pártvezérnek, hogy tekintélyét megővja, szégyenszemre vissza kellett vinnie a paplant a raktárba, bár 1945 januárjában feltehetően tényleg rá voltak szorulva a meleg holmira. Az epizód azonban túlságosan intim jellegénél fogva a korábbi elbeszélésekben nem szerepelt, és a beszélgetés folyamán ki is derült, hogy neuralgikus pont a házaspár életében.

A korábban példának kiválasztott szövegrészek a következőképpen jelennek meg az interjúban:

„Nyolc-tíz páncélszekrény volt, az a nyilasház volt, amely nyilvánvaló sok zsidó vagyont, meg más egyebeket gyűjtött össze, különböző vagyonokat, de elmenekültek, az életüket féltve, és ott maradt a nagy vagyon. És én ezt egy aktatáskába, az egyik páncélszekrény [sic!] [...] Elvittem a Vas Zoltánhoz, aki nem volt ott, de a titkárnője ott volt, a Simon Jolán. Ez a Péter Gábor felesége volt, tíz évet ült, a nők között a leghosszabb börtönbüntetést azt hiszem ő szenvedte a Horthy-rendszerben, és ott kiszórtam a dolgot, és azt mondja: „Kletya, hát ne menj el!” Mert mentem a titkári értekezletre. Azt mondja: „Erről leltárt kell venni!” Mondom, nem érek rá, mert a Révai már tartja az előadást, és mentem a Révai előadására.

– Ettől kezdődően mindig hordta, minden egyes alkalommal?

– Igen, háromszor vagy négyszer: [...] Ez kellett akkor az induláshoz. Nagy vagyon volt.

– És aztán a párt kapta meg.

– Ezt a párt kapta meg.

– Nem keresték a tulajdonosokat?

– Erre majd még visszatérek, hogy hogy is volt ez, amikor jöttek a választások, és nem olyan sikere volt a pártnak [...] A lényeges az, hogy azt fölhasználták, ezekből nem gazdagodott meg sem a Simon Jolán, sem más, közcélokat szolgált.”³³

A történet lényege a korábbi szöveghez képest nem változott. Kiegészült két ismert, a Kádár-rendszer alatt keveset emlegetett közéleti szereplővel (Vas Zoltán és Révai József), és Péter Gábor neve is felmerült. Az értékek eltulajdonítását firtató kérdésre Kelen eltereli a szót, majd azzal érvel, hogy az ékszereket nem egyéni, hanem közcélokra használták fel.

„Mind a hárman ismertek, a Péter Gábor is ismert, a Kiss Károly is ismert, de főleg a Kovács, akinek ugye én a börtönben segítettam. [...] Azt sem tudom, hogy ki volt az elnök, ki volt fölötte meg alatta, erre már nem emlékszem, csak a Kovácsnak nagy szava... röhögtek mindjárt, a Kiss Károly is, meg a Péter Gábor is, mikor engem megláttak.”³⁴

Az ellenőrző bizottság tagjainak felsorolása 1987-ben már nem jelentett problémát, viszont az 1960-ban leírt szöveghez képest meglepő, hogy nem emlékszik, ki volt a kiszálló bizottság vezetője. A röhögés véleményem szerint a radikálisan megváltozott helyzetnek szól: a „fejesekek” számító vezetők a régi vagánykodó, mulatozós havert látják viszont, aki most felelős pozícióban és elég nagy hatalommal a kezében fontoskodik a terepen.³⁵ A közvetlenség a hatalomba történő beágyazódással idővel nyilván jelentősen csökkent.

„Tehát először volt az aktíva, azt mondta [Rákosi], hogy lehetetlen, le is váltották Kruzlák Bélát, a Nezvál került a helyére, azt váltottam én később, hogy lehetetlen az, hogy Angyalföldön nem veszik fel a munkásembereket, csak a vasmunkást és építőmunkást. A Kruzlák Béla. Hát, az V. kerületben már körülbelül lehattunk három-négyszázán, februárban, amikor ott voltak nyolcvan Angyalföldön, ahol a mozgalomnak még nagyobb múltja volt.”³⁶

33 Uo. 340–341. p.

34 Uo. 332. p.

35 Az ellenőrző bizottság tagjai is furcsának érezhették saját hatalmukat. 1945-ben Kovács István 33, Kiss Károly 42, Péter Gábor 39 éves volt.

A szövegrészletben konkrét nevek hangzanak el, és az is kiderül, hogy a későbbiekben (1945 tavaszán) Kelen is megkapja a nagy presztízsű XIII. kerületi titkári posztot. A számok kicsit mások, mint az 1960-as visszaemlékezésben (ott 500, illetve 98 tagról esett szó), de nagyságrendjük nem tér el. Egyértelmű, hogy Kelen Béla ebben az ügyben Rákosinak adott igazat, 1945-ben a népfrontos politika megkövetelte a nyitottabb tagfelvételt.

„Jött, búgott a gép, egyszer csak becsapott. Ezek a nyilas pártszolgálatosok, mint a gyáva nyulak. Földön csúszva be a kapu alá, s akiket kísértek, a három másik fogoly szintén, úgy be voltak szarva. Én nem! Megfordultam, vissza a Lovag utcába, végig a Gyár utcáig. [...] És kijött egy ilyen hatalmas, hogy mondják ezt, egy ilyen légoltalmi parancsnok. [...] Azt mondja: hol, hol csapott be a bomba? Mondom, a Nagymező utcában, azt mondja, nem kell annyira félni, már nem bombáznak, de azért én csak rohantam, és a Jókai utcánál lelassítottam lépéseimet.”³⁷

A legelső változathoz képest naturalisztikus leírásban ismételtelen csak saját szókéséről beszél. Vagy saját képességeit akarta így még jobban kiemelni, vagy egyszerűen törlődött emlékezetéből az idős katona képe, a publikált verzió elhomályosította a korábbi történetet. Egyébként az interjúban négy fogolyról, az 1960-as szövegben nyolcról beszél.

„[...] és akkor megtudtam, hogy az első emeleten van a Kovács István, a Tömpe Elli, Tömpe Andrásnak a felesége, szerelme, az volt, akit nagyon jól ismertem az ifimozgalomból, az V. kerületből [...], és ő volt a titkárnője, de olyan ezermester titkárnő. Szóval ez nem a mai értelemben vett titkárnő, hanem ilyen titkárságvezető, az, ha kellett, gépelt, lehetett neki gyorsba mondani, mindenkit ugyanúgy ismert mozgalmilag...”

Beigazolódott a feltevésünk: Tömpe Ellit – mellesleg Kovács István titkárnőjét – nem véletlenül említette meg a korábbi visszaemlékezésben. Fiatalon ismerkedtek meg az ifimozgalomban, feltehetően voltak meghitt közös emlékeik. Érződik, hogy szeretné kiemelni érdemeit, de leírása pusztán egy megbízható titkárnőt ábrázol, aki teljesen szokványos teendőit végzi. Tömpe Elli mozgalmi kapcsolatait pedig nem részletezi, mert az interjúkészítő más irányú kérdést tett fel.

„Akkor a mostani Béke Szálló Britannia volt, a Szondi utca és a körút sarkán. Ott volt a Nyefedov őrnagy. [...] Először megláttam, akkor kiáltottam: »gyerekek, hát ez az ember a Viva Villából«. A szovjet katonák mindig katonások voltak, és be volt gombolva [a zubbonyuk], ennek nem, egy kicsit kövér volt, nem tudta begombolni a nyakát, mindig széjjel volt, hadonászott és intézkedett és kiabált, de segített is. Követelt mindennap embert a Mancsi híd építéséhez. [...] Tehát oda ember kellett. Romeltakarításhoz ember. Mindig követelt embereket. Tűzoltáshoz. Mindig nehezebb volt, de meg kellett csinálni. Ezek a melók mentek.”³⁸

A Viva Villás hasonlat visszatér, bár itt nem hat különösebben humorosnak. Az interjúban sokkal hangsúlytalanabb Nyefedov őrnagy kezdeményező szerepe. A szóhasználat megváltoztatásával a hatalmi viszonyok is átértékelődnek: a szovjet parancsnok folyamatosan embereket követelt a közmunkákhoz, aminek teljesítése nehézségekbe ütközött, de ügyes szervezéssel kivitelezhetőnek bizonyult.

„Erős [...], az Érdi Simonnak az öccse, eljött kétségbeesetten, ez volt az első feladat, amikor még nem a pártvezetés, hanem egy külső feladat, akkor kezdett kibontakozni előttem, hogy mi is lesz majd? Azt mondja: gyerekek, tudnánk villanyáramot adni, de a lipót-

36 Kelen Béla-interjú. Készítette Murányi Gábor 1987-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívum, 101. sz., 345. p.

37 Uo. 283. p.

38 Uo. 344–345. p.

városi pályaudvarról két vagon szenet be kellene tolni! És az egész pártvezetőség elment betolni az Elektromos Művekhez a két vagon szenet. És így kaptunk először áramot. Ezt az Erős kezdeményezte.”³⁹

Ebben a szövegrészletben új szereplő jelenik meg, akinek felvetésére a pártvezetőség azonnal a tettek mezejére lép, és kivonul a lipótvárosi pályaudvarra szenesvagon tolni. A fizikai munka és gyors cselekvés nyilván nem esett nehezükre a pártaktivistáknak, hiszen munkások voltak. Végre valamilyen egyértelmű feladat, amely messzemenőig közcélú szolgál, a segítségnyújtás pedig gyors és látványos sikert ígér: kigyúl a fény! Az internált nyilas századok szoba se kerülnek, az ő kényszermunkájuk valószínűleg későbbi időpontra vonatkozik.

TANULSÁGOK

Az áttekintett szövegrészletek között számos tartalmi különbséget találtunk. Noha a „nagypolitikai” eseményeket kevésbé érinti, hogy Péter Gábor kint járt-e Kelen Bélát igazoltatni, vagy hogy miként alakult pontosan a Szent István körüli nyilasházban felhalmozott ékszerek sorsa, a lejátszódó események mégis hozzáadnak valamit a korszakról alkotott képünkhöz. A felkínált történészváltozatokból többnyire spekulatív módon valószínűsíthetünk inkább elképzelhető és kevésbé hihető eseményeket (mint ahogy tettük is), de százszázalékos bizonyítékok nem állnak rendelkezésünkre. Tehát ténykérdésekben az elbeszélte források – jelen esetben a visszaemlékezés és az életútinterjú – nem perdöntő iratok.

Sokkal izgalmasabb a diskurzusokat vizsgálni: miért így mond el az interjúalany bizonyos történetet, és nem másképp, mi az, amit kiemel, és mi az, amit egyáltalán nem hangsúlyoz, mik lehetnek a szándékai a közléssel, hogyan ítéli meg utólag az adott cselekedetet és a korábbi gondolkodásmódját, milyen asszociációi vannak, hogyan tereli el a szót, és hogyan kanyarodik vissza a felvetett témára?

A fenti kérdések megválaszolásához elengedhetetlen az eredeti szöveget látnunk. Figyelnünk kell a szóhasználatra, a megszerkesztett szövegekben elviselhetetlen nyökögésekre, ismétlésekre, káromkodásokra, zavaros, félbejezett mondatokra, egyszóval mindenféle hibára. Éppen e jegyek alapján alkothatunk képet a főhősről és környezetéről. Márpedig a kutató minden vágya, még ha történésznek hívják is, a „célszemély” minél alaposabb megismerése. A pszichológusokhoz hasonlóan az egész személyiséget akarjuk magunknak, csak éppen rendszerint nem áll rendelkezésre kellő számú szubjektív forrás. A híres emberekről írt történészi monográfiák így aztán gyakran politikai életrajznak minősülnek, amelyek általában a kor politikai eszméi és történései közepette mutatják be a központi figurát, szűk teret engedve a személyiségjegyek elemzésének.⁴⁰

Az életútinterjúk művi helyzetben keletkeznek. Az élőszóban elhangzott dolgok furcsán hatnak írásban, mert nem illeszkednek az írásbeli közlés szabályaihoz, de nem is kell írott anyagnak tekintenünk őket. Így beszélünk, ezt hoztuk össze „koprodukción”. Észre kell vennünk, hogy rengetegféle szövegminőség létezik, miért ne lehetne ezek közül egy az élőszó lejegyzetelése? Talán nem árt megjegyezni, hogy az interneten kialakuló és természetesen állandóan változó fogalmazási stílusra a különféle írásbeli jelhasználat, a rövidítések mellett az élőbeszéd fordulatainak a hagyományos írott szövegektől markánsan elütő vonásai a jellemzők.

A beszédet leghűségesebben visszaadó interjúszöveg nem irodalmi mű vagy sajtónak adott riport, hanem forrás, hiba tehát tovább szerkeszteni.⁴¹ Írásos dokumentumok, mondjuk jegyző-

39 Uo. 330–331. p.

40 Vö. Gyáni (2000) 128–144. p.

41 Ezzel ellentétes nézetet fogalmaz meg Philippe Lejeune. Az élőszóhoz közeli átiratot a „realista illúzió legveszé-

könyvek vagy alapító iratok esetében eszünkben sincs módosított formában közölni a szöveget. Bizonyára megütközést keltene – legalábbis szakmai körökben –, ha Nagy Imre november 4-i rádióbeszédét kicsit átdolgozva, lényegre törőbben tárnánk az olvasók elé. (A beszédet itt írott forrásként kezelem.)

A szóban elhangzott, szerkesztett szövegek tömegében akad egy híres ellenpélda: Kádár János 1989. tavaszi KB-ülésein elmondott beszédét utóbb változtatás nélkül publikálták.⁴² A beteg politikus zavaros, sokszor teljesen összefüggéstelen szövege éppen mondatformálásának kuszasága, különös asszociációi miatt keltett érdeklődést a kutatók körében. A szöveg elemzésére pszichológusok és politológusok egyaránt vállalkoztak, sőt színházi dráma is készült belőle.⁴³ A beszédet a többi nyilvános megszólalástól a beszéd legfőbb „hibája”: abnormalitása különbözteti meg. Amint utaltunk rá, a vágatlan szöveg az elképzelt szituációval együtt – a párt hajdani első titkára vezető politikusok füle hallatára mutatja az örület jeleit, a feszült és megdöbben csoportból senki nem mer (vagy nem akar) közbeavatkozni Kádár emberi méltóságának megőrzése érdekében – segíti az utókort a történelmi helyzet felidézésében.

A szövegbe nyúlás óhatatlanul torzításhoz vezet. Már nem az interjúalany, hanem a szerkesztő beszél. Minél több lektoron és ellenőrzésen megy keresztül a szöveg, annál nagyobb az esély a javítások számának emelkedésére. Betoldhatunk, kihúzhatunk, pontosíthatunk, csi-szolhatunk, de a forrás, még ha direkt politikai szándékok nem vezérelnek is, mindenképpen vesztít értékéből. *Le style c'est l'homme*, idézhetjük a régi szállóigét.⁴⁴ Igaz, ami igaz, nem aszerint ítéljük meg embertársainkat, hogy jót vagy rosszat, hanem hogy jól vagy rosszul szólnak.

IRODALOM

- GADAMER, Hans-Georg: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata*. Budapest, 1984, Gondolat.
- GYÁNI Gábor: Emlékezés és oral history. In *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, 2000, Napvilág, 128–144. p.
- K. HORVÁT Zsolt: A történeti tanúságtételről. Hozzászólás Gyáni Gábor tanulmányához. *BUKSZ*, 1998. tél, 379–381. p.
- KIMMEL Emil: *Végjáték a Fehér Házban. A helyettes szóvivő titkai. Egy képzeletbeli sajtókonferencia jegyzőkönyve*. Budapest, 1990, Téka.
- KORNIS Mihály: Kádár Magyar Dráma. *Beszélő*, 1996. 5. sz., 68–98. p.
- LEJEUNE, Philippe: Emlékezet, dialógus, írás: egy élettörténet története. In: *Önéletírás, élettörténet, napló*. Budapest, 2003. L'Harmattan, 130–165. p.
- LENGYEL László: Kádár utolsó beszéde. Egy élet drámája – megközelítések. In Rácz Árpád (szerk): *Ki volt Kádár? Harag és részrehajlás nélkül a Kádár-életútjáról*. Budapest, 2001, Rubicon–Aquila, 208–213. p.
- MOHÁS Livia: A túlélő. *Valóság*, 1997. 6. sz., 61–72. p.

lyesebb formájának”, valamint leereszkedő magatartásnak tartja. Szerinte a szó vagy hangzás szerinti átirat csak a szociolingvisztikai tanulmányok esetében indokolt, akkor viszont másfajta lejegyzést igényel. Lejeune (2003) 130–166. p. Szerintem azonban célszerűbb a hanganyagot forrásnak tekinteni, és úgy leírni, ahogy halljuk. Ettől még a továbbiakban lehet igény szerint szerkeszteni.

42 A beszéd az 1989. április 12-i MSZMP KB-ülésein hangzott el. Apró eltérések azonban még ebben az esetben is előfordulnak. Vö. Kimmel (1990) 126–127. p. és Sóos (1993) 758. p.

43 Lengyel (1996) 68–98. p., Mohás (1997) 61–72. p., Kornis (1996) 68–98. p.

44 „A stílus az ember”, Georges Louis Leclerc Comte de Buffon (1707–88) francia természettudós mondása.

- NIEDERMÜLLER Péter: Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Etnographia*, 1988. 3–4. sz. 376–388. p.
- NORA, Pierre: Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas*, 1999. 142–158. p.
- PATAKI Ferenc: Élettörténet és identitás. Új törekvések az én-pszichológiában. In *Élettörténet és identitás*. Budapest, 2001, Osiris, 225–309. p.
- ROSENTHAL, Gabriele: *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte. Gestalt und Struktur biographischer Selbstbeschreibungen*. Frankfurt a. M., 1995, Campus. Fordította: Sajó Tamás, kézirat. ELTE Társadalomtudományi Kar Empirikus Tanulmányok Intézete.
- SOLT Ottilia: Interjúzni muszáj. In uő: *Méltóságot mindenkinek! Összegyűjtött írások.*, Budapest, 1998, Beszélő, 29–46. p.
- SOÓS László (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei. Budapest, 1993, MOL, 1. kötet.
- VÉRTESI Lázár: Oral History. A szemtanúként elbeszélte történelem lehetőségei. *Aetas*, 2004. 1. 158–172. p.